

Вакулич М.І., студ.

ЛИТОВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ: ДО ПРОБЛЕМИ БАЛТО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

В індоєвропеїстиці серед питань, що залишаються відкритими або ж їхні розв'язання мають лише тимчасовий характер, К.Х. Шмідт¹ називає проблему “проміжних прамов”, тобто індо-іранської, італокельтської та балто-слов'янської.

Близькість балтійських та слов'янських мов незаперечна. Існує немало теорій пояснення цього феномена. Як зазначав О.Н. Трубачов², їх нараховували п'ять:

За першою теорією існувала балто-слов'янська прмова, яка функціонувала досить тривалий час і розпалася значно пізніше, ніж інші прмови. Згідно з цією гіпотезою, прабалтослов'янська розвинулася з архаїчної групи північних індоєвропейських діалектів, у яких збереглося багато фонетичних, лексичних та морфологічних особливостей індоєвропейської прмови. Прихильниками цієї теорії були вчені А.Вайан, Я.Отрембський, В.Георгієв, Є.Курилович, С.Семерен'ї, О.О.Шахматов, П.Ф.Фортунатов, І.Огієнко та ін.

Відповідно до другої теорії близькі балтійські та слов'янські діалекти розвивалися незалежно, паралельно. Такий погляд висловив А.Мейє, пояснюючи подібність цих мов тим, що вони виникли з ідентичних говорів індоєвропейської мовної спільності, їхні системи не зазнали ніяких радикальних змін; балти і слов'яни постійно жили в сусідніх географічних районах у подібних умовах цивілізації. Авторитетна думка А.Мейє мала вплив лише на окремих учених (К.Бугу, А.Зенна) і широкої підтримки не дістала.

Згідно з третьою гіпотезою існувала давня балто-слов'янська мовна спільність, згодом – довга перерва і знову – зближення. Одним із прихильників цієї теорії є Я.Розвадовський, який намагається знайти компроміс між гіпотезами про балто-слов'янську прмову і паралельний розвиток балтійських та слов'янських мов.

За четвертою теорією балтійські і слов'янські мови зазнали вторинного зближення, вони не походять із спільної балто-слов'янської прмови. Конвергентний розвиток підтримують Е.Френкель, Хр.Станг, С.Бернштейн, О.Трубачов, Г.Шевельов, певною мірою В.Мажюліс та ін. Підкреслюючи значні структурні

відмінності, подібний характер балтійських і слов'янських мов учені пояснюють тісними та активними контактами, зближеннями, довготривалим сусідством, спільністю розвитку та симбіозом.

П'яту теорію висунули М.В.Топоров та В.В.Іванов. Учені, ґрунтуючись на тому, що праслов'янська відрізняється від балтійських мов рядом новоутворень у фонетиці, припускають, що вона виникла в результаті еволюції одного з давніх балтійських діалектів. У цьому випадку близькість праслов'янської з балтійською пояснюється тим, що праслов'янська є майже “дочірньою” щодо балтійських.

Дані основні гіпотези, висловлювані вченими, не всі однаковою мірою представлені сьогодні. Якщо теорія балто-слов'янської мови або єдності належить минулому, а пізніші концепції незалежного розвитку і вторинного зближення не отримали нових розробок, то радикальні теорії, які пояснюють головним чином слов'янську з балтійської, переживають зараз свій “бум”³. Загалом було б неправильно зводити їх всі до теорії Іванова-Топорова, бо ще О.І.Соболевський висунув гіпотезу про слов'янську як поєднання іранської мови-х і балтійської-с. На думку Т.Лер-Сплавінського, слов'яни – це західні протобалти із нашарованими на них венетами. За Горнунгом – навпаки, самі західні периферійні балти відірвалися від протослов'ян. Близький до теорії Т.Лер-Сплавінського В.Мартінов, проте він виводить слов'янську із поєднання західної балтійської з італійським суперстратом. Крім того, від самого початку становлення порівняльно-історичного мовознавства розвивалася думка про існування балто-слов'яно-германської спільності (К. Цейс, А. Шлейхер, К. Лотнер).

Ще Т. Лер-Сплавінський, виступаючи з критикою виведення слов'янської моделі з балтійської, звернув увагу на нерівномірність темпів балто-слов'янського мовного розвитку. “Балто-слов'янську дискусію, - писав цей учений, - варто наполегливо переводити з плану надто абстрактних сумнівів у рівноцінності балтійської, слов'янської та інших мов, в однаковій кількості “кроків”, зроблених ними, чого, здається, ніхто і не стверджує, - переводити в план конкретного порівняльного аналізу форм, етимологій та імен.”

Наша робота присвячена конкретному порівняльному аналізу лексичних паралелей литовської (серед балтійських) та української (серед слов'янських) мов.

О.С. Мельничук у “Етимологічних розвідках”⁴ досить аргументовано та переконливо реконструював значення “тягти” для кореня і.-є. *mog(h). Як стверджує автор, це, з одного боку, “дає змогу значно розширити коло пов’язаних з ним слів і.-є. мов і переконливіше аргументувати спорідненість його з тими словами, які вже з ним зіставлялись, а з другого – охопити широким етимологічним зв’язком ряд таких слів або невеликих етимологічних гнізд, які звичайно залишалися в ізоляції”⁵. Виходячи із виведеної семантики, вчений пояснює сучасне значення слова “могила” у слов’янських мовах як результат розвитку давнішого значення “стягнути до купи.”

Реконструкція значення кореня *mog(h) дозволяє, гадаємо, пов’язувати псл. *mogyla із лит. karas “могила”. Розглянемо запропоновану тезу детальніше.

Лит. karas “могила”, karaі “кладовище”, лтс. kars ”60 штук; могила”, кара (каре) “дюна”, karuole “купа”, а також з іншим ступенем чергування лит. koras (мн.) “дюни”, kora “велика кількість”, korti “згромаджувати до купи” переважно пов’язують^{6, 7, 8, 9} із псл. *kora “невеликий стіжок сіна, соломи”.

Вважаємо, можна провести семантичну паралель між псл. *mogti “тягнути” і лит. korti “згромаджувати (тобто стягувати до купи)” (пор. зіставлення О.С.Мельничука псл. *mogti: лит. magulas “численний” (первісно - стягнутий, зібраний у велику купу); відповідно – лит. magulas: укр. копиця “велика кількість, купа чого-небудь” (первісно – “т.с.”)).

Виходячи з цього, особливого пояснення набувають лит. karaі “кладовище” – “велика кількість могил, зібрана, стягнута разом”; kora “дюни” – “нагромадження піску, стягнення його до купи”; korti “підніматися, лізти” – “підтягатися до чогось”. Крім того, первісне значення псл. *kora “нарита купа землі” можемо трансформувати як “земля, стягнена на купу”.

На Поліссі, де, як стверджують учені, були розселені племена прибалтів і праслов’ян, поширені лексеми копец “пагорб, насипаний межовий знак”¹⁰, копец “земляний насип . пагорб “ (тобто зібраний, стягнений ґрунт)”¹¹, кіпець “ купка землі , якою на Поліссі обгортають картоплю “ (стягують навколо молодої рослини землю). Цікавими з висловленого погляду є скопець “продовгуватої форми купа картоплі , вкрита соломною і землею для тривалого зберігання взимку”¹² і копец “примітивний кагат, купа картоплі, присипана землею”¹³ (значення

можемо трансформувати як “картопля, зібрана з поля і стягнена в купу”). На доказ запропонованої семантики можемо навести таке із значень слова кінець як “місце, від якого розходяться три-чотири дороги”¹⁴ (трансформуємо: “місце, куди стягаються дороги”).

Праслов'янське *kora є віддієслівним похідним від *korati (із подовженням вокалізму - *karati) із давньою семантикою “бити” (пор. лит. karti “рубати”), на основі якої О.Н. Трубачов зробив висновок про етимологічну тотожність *korati і *karati “капати”. В. Махек говорив про два різні *karati: 1) капати; 2) іти, збиратися, вмирати,дохнути (на чес. і слвц. діалектному матеріалі: чес. karat “дохнути, гинути”, karat dolu “чахнути, хиріти (від хвороби)”, слвц. karat “пропадати,дохнути”¹⁵ (до чеських і словацьких можемо додати поліські діалекти: копец, капец “смерть, кінець”, капука “т.с.”) і друге із двох *karati зближує із лит. korti “лізти, підніматися”. На цьому значенні акцентував увагу і Ф.Славський¹⁶, пояснюючи *karati як “стікати крапля за краплею до кінця” тобто “потрапляти поступово у щораз гірший стан, марніти, гинути” (маємо значення протяжності процесу). Лит. korti, на яке вказує В.Махек, ми вже гіпотетично реконструювали давню семантику “підтягатися до чогось” (крім того, можна порівняти із укр. витягатися “вмерти, здохнути”).

Близько 11 половини 111 тис. до н.е. на території Центральної і Східної Європи з'являється нова форма поховання – на поверхні землі або в неглибокій ямі із висипанням кургану – невисокого, але з великим центром кола насипу. Ареал архаїчного поховального обряду відображається і певною лінгвістичною реальністю, про що судимо із поширення топоніміки на кар-, кор-: блр. Копані, Копцы, Капаніца, Капец; верхньодніпр. Копилка та ін. М.В.Топоров говорить про особливий зв'язок між сх.- лит. курганами 11 пол. 1 тис. - поч. 11 тис. до н.е. і курганами на південь від Полоцької волості, де вони називаються “капці” (лит. karas)¹⁷. Можемо додати, що на Поліссі для називання могили зафіксована лексема копець (лит. karas)¹⁸.

М. Фасмер виводить *mogyla із слов. того “панівне місце” (тобто те, де “можуть щось зробити, вирішити, користуючись своєю силою, авторитетністю”). А одне із значень укр. копа – “збори сільської громади для розв'язання судово-громадських справ; судове засідання (у давнину)”¹⁹ (тобто копа – зібрані для вирішення певного питання люди, стягнуті з усього села). Таким чином, приписуючи кореню *кор- значення “тягнути”, можемо примирити позиції

М.Фасмера та ЕСУМ (укладачі якого підтримують погляд О.С. Мельничука).

Для підтвердження висунутої гіпотези лексеми із коренем *кар-/кор-* української, білоруської, російської, болгарської, сербохорватської, польської і литовської мов були піддані семантичному аналізу, результати якого дозволяють, гадаємо, говорити про наявність у зазначеного кореня, крім давнього значення “бити”, семантики “тягнути”, що існує паралельно з ним. Напр., укр.копати: 1. Робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою. 2. Добувати що-небудь із землі за допомогою заступа, кирки; викопувати. (Трансформуємо значення: “робити заглиблення, витягаючи землю заступом”, “витягати що-небудь із землі за допомогою заступа” (пор. семантику тягнути: “виймати, діставати звідки-небудь, з середини чогось, піднімати на поверхню”)). Лексичне значення інфінітива яскраво виявляється і в похідних: *накопувати, покопати, розкопувати, викопати, відкопувати*.

Дані решти слов'янських мов не заперечують зробленого висновку. Наведемо окремі з них: скапа (біл.) “птах сімейства яструбиних, який живе біля річок, озер, і харчується рибою (у народі риболов)”²⁰, тобто “птах, який ловить рибу, витягаючи її з води”; копа (рос.) “повільна, млява людина”²¹ – “людина, яка з чим-небудь тягне, зволікає”; копалка (рос.) “ложка для вибирання застиглого меду”²² – “ложка для витягування застиглого меду”; копнеж (болг.) “сильне бажання чогось, що знаходиться далеко”²³ – “потяг до того, що знаходиться далеко”; кораніса (пол.) – “викорчуване дерево, звичайно граб, з одного кінця із відповідним вигином, придатне для виготовлення полозів для саней”²⁴ – “витягнуте з землі дерево”); карасіта (слвц.) “ємкість, місткість”²⁵ – “те, куди можна щось стягнути”; корпо (хорв.) “суша, материк, земля”²⁶ – “не море із “гладкою” поверхнею, а ділянка, вкрита пагорбами, горами – “копами””.

Дані литовської мови, зі свого боку, теж не заперечують зазначеної тези. Вони чітко показують наявність двох значень: “бити, різати, колоти” і “тягнути”. Трапляються навіть випадки, коли одна лексема поєднує в собі обидві семантики (наприклад, *karseti*: 1. Клювати; 2. Капати; 3. Копати; 4. Хапати (тягнути до себе); 5. Різати (ножем).

Отож, вважаємо за імовірне, крім кореня *mog (h), також кореню *кар-/кор-*, поширеному в балтійських і слов'янських мовах,

приписувати серед ряду інших значень семантику “тягнути, стягувати”; відповідно, пов’язувати слов’янське *mogyla із лит. karas (а також з останнім укр.діал.кіпець). Гадаємо, наведені паралелі говорять про тісні стосунки давніх балтів та слов’ян та свідчать, принаймні, не на користь теорії про паралельний розвиток балтійських та слов’янських мов.

¹Contributions to Baltic linguistics // РЖ. – Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6. Языкознание. – 1996. - №1. – С. 88. ²Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 1991. – С. 17. ³Там само. – С. 17. ⁴Мельничук О.С. Етимологічні розвідки . ⁴ Праслов’янське *mogti “могти” // Мовознавство. – 1980. - № 6. ⁵Там само. – С. 44. ⁶ Етимологічний словник української мови. У семи томах. – К., 1989. – Т. 2. – С. 67. ⁷ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. –М., 1987. Т. 2. – С. 316. ⁸ Machek V. Etymologicky slovník jazyka ceskeho a slovenskeho. – Praha, 1957. – С. 218. ⁹ Bruckner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957. – С. 54. ¹⁰ Етимологічний словник української мови. – Знач. праця. – С. 280. ¹¹ Machek V. Знач. праця. – С. 232. ¹²Аркушин Г. Силенська гуторка. – Луцьк, 1996. – С. 116. ¹³Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов)// Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 232. ¹⁴Там само. – С. 231. ¹⁵ Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь. I-K. – М., 1980 – С. 145. ¹⁶Slawski Franciszek. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Krakow, 1958. – С. 55. ¹⁷Топоров В.Н. Знач. праця. – С. 213. ¹⁸ Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – С. 172. ¹⁹ Словник української мови : В 11- ти томах. – К., 1978. – Т. 4. – С. 564. ²⁰ Тлумачальны слоунік беларускай мовы. У пяці тамах. – Мінськ , 1978. – С. 56. ²¹ Словарь русских народных говоров .- Л., 1978. – Вып. 14. – С. 280. ²²Там само. – С. 281. ²³ Български тълковен речник. – София, 1963. – С. 338. ²⁴ Топоров В.Н. Знач. праця. – С. 988. ²⁵Słownik języka polskiego. – Warszawa, 1961. –Т.3. – С. 672. ²⁶ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb, 1898-1903. Dio 5. – С. 306.